

УДК 347.799.2 (497.11)“13/14”

CERIF: H 300, H 220

DOI: 10.51204/Anali_PFBU_22101A

Др Небојша ПОРЧИЋ*

ПРАВО БРОДОЛОМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Рад представља први покушај да се посебно и целовито истражи право бродолома (ius naufragii) у средњовековној Србији. У почетном делу, кроз излагање историјата тог правног обичаја на простору Европе и Средоземља у старом и средњем веку, успоставља се шири историјски и компаративни контекст. Затим се разматрају расположиви подаци о његовом присуству у Србији, који потичу из раздобља од почетка 14. до средине 15. века и обухватају како примере његове примене тако и прописе о његовом укидању у односима са заједницама окренутим поморској трговини – Венецијом и Дубровником. У завршном делу испитују се његов статус регалног права српских средњовековних владара, као и околности и механизми његовог укидања према млетачким и дубровачким бродовима.

Кључне речи: *Право бродолома (ius naufragii). – Средњи век. – Србија. – Дубровник. – Венеција*

* Ванредни професор, Универзитет у Београду Филозофски факултет, Србија, nebojsa.porcic@f.bg.ac.rs.

1. ПРАВО БРОДОЛОМА НА ПРОСТОРУ ЕВРОПЕ И СРЕДОЗЕМЉА

Право бродолома (*ius naufragii*) назив је за древни правни обичај према којем је све што би након бродолома доспело до обалског појаса или саме обале – брод и његови делови, товар, личне ствари бродоломника, а у појединим историјским околностима и они сами – припадало становницима или господару те обале.¹ Његово постојање се може пратити већ од последњих векова другог миленијума пре нове ере, најпре код народа Старог истока, а онда и код старих Грка (Matysik 1950, 29–37; Rougé 1966b, 1467–1479; Purpura 2002, 276–281; Villalba Babiloni 2018, 235–236). Сматра се да је његов настанак повезан са схватањем да бродолом сам по себи представља божанску осуду лађе и људи на њој, којом су они означавани као недостојни помоћи и правне заштите, поготово ако су у односу на обалско становништво били странци.² Порастом интензитета и значаја даљинског поморског саобраћаја и трговине на Средоземном мору, тај обичај постао је сметња и извор несигурности, не само зато што је отежавао последице бродолома насталих услед несрећног случаја него и зато што је подстицао становнике приобалних крајева да намерно изазивају бродоломе или чак нападају бродове који су пловили у близини њихових обала с намером да њихов нестанак припишу наводном бродолому. Штавише, организовањем или укључивањем приобалних заједница у политичке целине, право бродолома је почело да се схвата и као право политичког чиниоца који дотичном обалом влада. У таквим околностима, напори највећих поморских народа старог века – Феничана и Грка – да се овај по њих неповољан обичај укине или ограничи попримали су облик билатералних споразума са тим чиниоцима.

Након што су све средоземне обале доспеле под власт Рима, до изражаја је дошло настојање да се питања о судбини ствари и људи погођених бродоломом правно уреде како би се заштитили њихови

² Из тог разлога, осим уобичајеног латинског назива и његових превода у чијој се основи налази именица „бродолом“ (енг. *right of (ship)wreck*; фра. *droit de naufrage/bris*; ита. *diritto di naufragio*; шпа. *derecho del naufragio*), у неким срединама, нарочито у средњој, северној и источној Европи, за овај правни обичај користе се називи који се на српски могу превести као „обалско“ или „прибрежно“ право (нем. *Strandrecht*; швед. *strandrätt*; пољ. *prawo nadbrzeżne*; рус. *береговое/прибрежное право*; лат. *ius litoris*).

³ То схватање је лако могло да узме маха због честе изложености приобалних заједница нападима помораца-пљачкаша. Ипак, већ у тим раним временима на бродоломнике је примењивано и супротно начело гостопримства, такође подстакнуто верским схватањима (Schiappoli 1938, 137–138).

животи и имовина као римских поданика, односно грађана (Schiappoli 1938, 138–140; Matysik 1950, 38–51; Rougé 1966a, 335–343; Purpura 2002, 281–290; Villalba Babiloni 2018, 236–241).³ Притом је као главно начело истицана неутуђивост имовине захваћене бродоломом. Њено присвајање посматрано је, зависно од околности, као чин разбојништва или крађе у ванредним околностима, а у вези с њим препознавана су и дела утаје и преваре. Промена власништва није се могла правдати ни случајним налазом јер се сматрало да ствари нису напуштене својевољно (*animus derelinquendi*). Ипак, чини се да су се и у римском праву повремено помањали обриси старог обичаја. Тако се, на пример, стиче утисак да су све до 3. века нове ере римски порезници у неким крајевима користили права која су тамошње предримске државне власти полагале на остатке бродолома како би те остатке пленили и потом продавали на лицитацији у корист царске благајне.⁴ Такође, предвиђене казне за дела против имовине захваћене бродоломом знатно су ублажаване након што би од догађаја протекло годину дана, да би у позном царству једна година постала рок застаревања за саме захтеве којима се таква имовина потражује. Ове појединости, као и сведочанства из књижевности, показују да је право бродолома остало дубоко укоренењено у друштвеним и економским околностима живота на античком Средоземљу, спремно да се у повољним околностима поново наметне као важећа норма у правном уређивању поморског саобраћаја на том простору.

Такве околности су настале након што је током 5. и 6. века западна половина Римског царства пала под власт варварских племена. У наредном периоду, услед општег опадања поморске трговине и успона феудализма, који је подразумевао политичко уситњавање и јачање улоге локалних моћника чији се положај заснивао на поседовању земље, право бродолома добило је веома раширену примену, не само на западном Средоземљу него и дуж европских обала Атлантика и северних мора и на пловним речним токовима (Matysik 1950, 52–217; Niitemaa 1955; Melikan 1990). Прерастањем феудализма у окосницу политичког система западних државних творевина, право бродолома је ушло и у

⁴ Упутнице на већи број конкретних прописа, као и на текстове неких од њих, доносе Олга Марласка Мартинез (Marlasca Martínez 2005, 465–468) и Дафни Пена (Penna 2012, 243–244).

⁵ Додуше, тај закључак није општеприхваћен. Ђанфранко Пурпура, на пример, сматра да расположива изворна грађа не указује на прихватање обичаја повезаних са правом бродолома већ се тиче спорова поводом плаћања дажбина на робу са бродова које би олуја натерала да непланирано пристану у некој луци где се дажбине убирају (Purpura 2002, 284–285).

званичне документе као регално право властодржаца који су га могли примењивати у сопствену корист – обично у прећутној сарадњи са „приватном иницијативом“ становника приобаља, али неретко и у конкуренцији с њима – или уступити неком свом феудалном подложнику.⁵ На такав развој несумњиво је утицао велики потенцијал који је право бродолома имало као извор прихода. У том смислу, посебно је упечатљиво једно сведочанство из француске покрајине Бретање, познате по стеновитим обалама и силовитим олујама, где је право бродолома било дубоко укоренењено и љубоморно чувано. Ту је 1235. године, у документу о спору који се водио, између осталог, и поводом тога коме припада право да присваја остатке из бродолома, забележено како се један локални гроф често хвалио „да има један камен драгоценији од сваког драгог камена, који му сваке године вреди 100.000 солида, при чему је мислио на стену о коју се разбијају лађе“ (La Borderie, 1892, 102, све цитате из извора превео Н. П.).⁶

Привлачност обичаја присвајања ствари из бродолома у средњем веку снажно одражава и обнова његовог присуства на источном Средоземљу, где је римске државноправне традиције наставило Византијско царство (Laiou 2001, 180–187; Penna 2012, 241–253; видети и Matysik 1950, 57–59, 85–86; Nicol 1989, 191–192, 199–200, 214). У склопу тих традиција, неговано је и римско схватање неotuђивости имовине у случају бродолома, па је тако, на пример, византијско-руским уговорима из 911. и 944/5. године изричито прописано да Руси неће наносити штету византијским лађама које претрпе бродолом – што је очигледно била дотадашња пракса – него ће им помагати. Међутим, у уговору из 911. помиње се да је таква пракса постојала и са византијске стране. У ствари, иако су одредбе римског права о поступању у случају бродолома остале на снази, обалске заједнице у Византији се очигледно нису либиле да користе могућности за стицање материјалне добити које су им ти случајеви пружали. Можда управо тиме треба тумачити појављивање у рановизантијској збирци поморских прописа, познатој као Родоски поморски законик, одредаба којима се утврђују сразмерно богате награде за помоћ у спасавању остатака бродолома – од десетине до половине вредности спасених ствари, зависно од степена сложе-

⁶ Тако је, према мишљењу Роуз Меликан (Melikan 1990, 172), већ до краја владавине Хенрија II (1189) краљевско право бродолома дуж скоро целе енглеске обале било пренето на феудалне поседнике приобалних имања.

⁷ Општа запажања о праву бродолома у средњовековној Бретањи износи Џудит Еверард (Everard 2000, 213–215).

ности спасилачког подухвата (Laiou 2001, 180).⁷ Штавише, одредбе те врсте често се касније срећу у областима некадашњег Западног римског царства у којима су се у највећој мери одржале римске правне традиције, а местимично, све до почетка 13. века, и византијска власт – примери су почев од 12. века забележени у збиркама поморског права, градским статутима или правној пракси италијанских градова попут Пизе, Ђенове, Венеције, Транија и Анконе, али и заједница на источној обали Јадранског мора, као што су Дубровник, Корчула, Мљет, Задар, Сплит и други (Ashburner 1909, cclxxxviii–ccxciii; Matysik 1950, 132–134).⁸ Ипак, житељи византијских приобалних крајева су очигледно и даље често бирали да, уместо да пруже законом прописану и подстицану помоћ, прибегну незаконитој, али много уноснијој пљачки. До времена када је цар Андроник I (1183–1185) решио да предузме одлучне и сурове мере за сузбијање те појаве, у дворским круговима је наводно већ владало уверење да је „то зло неизлечиво и сасвим непромењиво“, јер бројни укази које су са тим циљем издали претходни цареви нису имали никаквог учинка, „као да су моћни таласи овог зла спрали са њих царско црвено мастило“ или као да су царски писари „писали на води“ (Choniates 1975, 326).

Андроникове мере могле су имати везе са чињеницом да је до тог времена сузбијање „неизлечивог зла“ постало и значајно међународно питање, пошто је најunosнији, ако не и највећи део поморског саобраћаја у византијским водама прешао у руке странаца, у првом реду италијанских трговаца из Пизе, Ђенове и Венеције (Laiou 2001, 183–184; Penna 2012, 108–109, 149, 156, 247–259). Док су за византијске поданике важиле одредбе римског права које су јемчиле неповредивост имовине бродоломника, према странцима је, према свему судећи, и у Византији заживело схватање да је присвајање остатака бродолома регално право. Располажући тим правом, цар је онда могао и да га

⁸ Грчки текст и енглески превод са коментаром одредаба доноси Волтер Ешбернер (Ashburner 1909, 37–38, 117–119), који расправља и о питањима назива, времена и начина настанка ове збирке (исто, lx–cxiv). На новију литературу упућује Дафни Пена (Penna 2012, 245).

⁹ Тако је у најстаријем делу статута града и острва Корчуле, који по традицији потиче из 1214. године, утврђена накнада у износу од четвртине вредности спасених ствари. Као рани практични пример може се навести бродолом једне млетачке лађе код Дубровника 1168. године, када је накнада Дубровчанима за помоћ у спасавању дела товара износила трећину вредности спасених ствари (Matysik 1950, 187–188). Треба приметити да се у неким од поменутих места радило о наградама морнарима за спасавање терета са сопствене лађе и расподела вредности предмета непознатог или непријатељског порекла нађених у мору или на обали.

ограничи или укине у односу на поједине стране заједнице, па су тако одредбе у том смислу доспеле у бројне документе византијских царева о трговачким повластицама за такве заједнице, попут оних за Пизанце из 1111, за Ђеновљане из 1169. и 1192. и за Млечане из 1219, 1268, 1277. и 1285. године.⁹ Прелаз између статуса поданика и странца у овом погледу можда најбоље приказује случај Дубровника. Враћајући се 1192. под византијску врховну власт, Дубровчани су од Андрониковог наследника Исака II добили дозволу да „после бродолома могу ићи да поврате [своју имовину]“ (Resti 1893, 65–66; Bogišić, Jireček 1904, LXIII), што је подразумевало заштиту имовине захваћене бродоломом у оквирима византијског правног система. Међутим, након што су почетком 13. века, у јеку дубоке кризе Византијског царства, прешли под млетачку врховну власт, Дубровчани су на византијском простору постали странци. Сходно томе, када им је 1243. године Михаило II Анђео, припадник огранка византијске царске породице који је створио засебну државу са средиштем у области Епира, зајемчио да у случају да претрпе бродолом у његовој земљи спасену имовину „неће изгубити“;¹⁰ то је била одлука владара да странцима врати ствари које би иначе у датим околностима припале њему.

Док је у Византији примена права бродолома у пракси потискивала важеће римско правно наслеђе које јој се противило, на Западу је текао супротан процес. Тамо су заједнице које су биле оријентисане на пловидбу рано почеле да показују тежњу ка ограничавању права бродолома склапањем билатералних споразума са властодршцима који су га спроводили. У томе су уживале и подршку цркве, која је тај обичај сматрала неправедним и нехришћанским, позивајући уместо тога на указивање помоћи унесрећеним истоверцима (Schiappoli 1938, 142–143).¹¹ Неће бити сасвим случајно да најранији познати пример успеха тих настојања поново потиче из Италије – 836. године византијски намесник у области Напуља, Амалфија и Сорента, наступајући заједно с

¹⁰ Млечани су били присутни на византијским тржиштима много раније, али могуће је да су по питању права бродолома, с обзиром на давнашњу формалну потчињеност Венеције Византијском царству, дуго третирани као византијски поданици (Laiou 2001, 181). С друге стране, на рано појављивање одредаба о бродолому у повластицама за Пизанце и Ђеновљане могла је утицати и предисторија поморских сукоба између њих и Византије (Penna 2012, 241–242).

¹¹ Најновије издање документа, који је раније другачије датиран, доноси Рудолф Штефец (Stefec 2014, 338–343, 366).

¹² С друге стране, такве солидарности нису сматрани достојним иноверци (муслимани), као ни пирати, који су, без обзира на вероисповест, начелно сматрани непријатељима хришћанства.

локалним црквеним достојанственицима, склопио је споразум са суседним лангобардским војводом Сикардом који је, између осталог, обећао да ће у случају да се на његовом подручју разбије лађа из тих градова „ствари које се у њој нађу бити враћене онима чије су биле и чије јесу, док ће људи бити враћени у своју земљу здрави и неповређени“ (Bluhme 1868, 220). Бољи услови за ограничавање права бродолома на Западу почели су да се стичу од 11. века, када су се јачање ауторитета цркве на челу с римским папством и повратак интересовања за проучавање и примену римског права поклопили са великим узлетом даљинске поморске трговине. С тим у вези, често се истиче како је на Трећем латеранском сабору западне цркве, који је 1179. године сазвао папа Александар III, одлучено да „они који хришћане-бродоломнике – којима су према правилу вере дужни да пруже помоћ – из проклете грамзивости лише њихових ствари, ако одузето не врате, треба да буду подвргнути изопштењу“ (према: Schiappoli 1938, 144–145), али сличне одлуке у којима се мотиви хришћанске етике повезују с начелом неповредивости имовине бродоломника из римског права срећу се често у црквеним прогласима и пре и после тог датума (Schiappoli 1938, 145–149).

Јасна и доследна црквена осуда права бродолома, донета на највишем нивоу, свакако је подстицала заједнице окренуте поморској и речној трговини да траже његово укидање или ограничавање у земљама где су пловили и пословали. У томе су поново предњачили поменути италијански приморски градови. Почев од 983. године, а нарочито од краја 11. века, Венеција је од римско-немачких царева, као врховних господара речних пловних путева у северној Италији, добијала документе о повластицама којима је, између осталог, забрањивано наношење штете њеним грађанима који би претрпели бродолом. Осим тога, Млечани су током 12. и 13. века такве одредбе успели да уврсте не само у споразуме са византијским царевима него и са разним другим чиниоцима на источном Средоземљу, попут држава које су на том простору основали западни крсташи, краљева Јерменије, па и муслиманских властодржаца, који су такође усвојили схватање да присвајање остатака бродолома представља регално право (Matysik 1950, 87–95; Giannone 1959, 288–290; Lane 1973, 6; Laiou 2001, 180–187). На исти начин деловали су Пиза, Ђенова и поморска средишта дуж француских и шпанских обала, захваљујући којима је сузбијање права бродолома захватило и простор западног Средоземља. Притом, његово укидање је неретко било реципрочно, то јест обострано (Matysik 1950, 123–128) – међу такве спадају споразуми Пизе са Римом (1174), муслиманским владарем Балеарских острва (1184) и Задром (1188), као и споразум између арагонског краља и египатског султана из 1292. године (Ashtor

1983, 20). Најзад, од 13. века у борбу против права бродолома снажно су се укључиле градске самоуправе дуж морских и речних обала са простора Немачке, од којих ће многе касније постати чланице удружења познатог као Ханза. Њиховим деловањем учињени су значајни кораци у ограничавању тог обичаја на Балтику, Северном мору и британским острвима (Matysik 1950, 97–122; Niitemaa 1955).

Ипак, упркос напорима које су против њега улагали црква и све утицајнији трговачки кругови, право бродолома се и на Западу показало као веома отпорно. Осим материјалних разлога, томе је доприносила околност да је сврставањем међу регална права примена тог обичаја, нарочито према странцима, прерасла у један од симбола суверене власти. Тако је, на пример, чак и немачки град Хамбург, који је као један од оснивача Ханзе честим интервенцијама код папа и римско-немачких царева настојао да сузбије примену права бродолома од световних и црквених велепоседника у приобаљу Северног мора и реке Елбе, инсистирао на његовом важењу дуж обала под својом влашћу (Rohmann 2019, 209–213, 220). Вагајући између прекора цркве и потребе да се изађе у сусрет трговцима и, с друге стране, прихода и статуса које је примена права бродолома доносила, разни владари су, зависно од локалних традиција, личних склоности и, нарочито, своје владарске идеологије, долазили до различитих решења. Фридрих II Хоенштауфен, римско-немачки цар (1220–1250) и краљ Сицилије (1198–1250), који се у свом владарском деловању надахњивао римском царском идејом, потпуно је под претњом смртне казне забранио примену права бродолома у свом средоземном краљевству, изузев према пиратским и непријатељским бродовима (Giannone 1959, 292–293; Mignone 2019, 28–30). Међутим, након што је француски краљевић Карло Анжујски, изданак средине у којој су феудална правна схватања била снажније укорењена, преотео сицилијанско краљевство од Фридрихових наследника, стари обичај је обновљен као владарско право на присвајање свега што би остало непокупљено након истека неразумно кратког рока од три дана после бродолома – у том облику право бродолома је 1270. године примењено чак и према бродовљу ангажованом у крсташком походу чији је предводник био Карлов рођени брат, француски краљ Луј IX (Giannone 1959, 293–296). Различити приступи могу се пратити и у Енглеској – док се под краљем Хенријем II (1154–1189) право бродолома могло користити ако са брода није било преживелих, његов син Ричард I (1189–1199) допустио је да имовину из бродолома могу потраживати и законити наследници власника, али се потом Ричардов братанац Хенри III (1216–1272) ипак вратио дедином тумачењу, прописујући да право бродолома ступа на снагу ако са брода није пре-

живео ни човек ни животиња или, како је касније прецизирано, ни пас ни мачка ни петао (Matysik 1950, 150–154; Niitemaa 1955, 58–59). Услед тих противречности, право бродолома наставило је да живи и након окончања средњовековне епохе европске историје. У 16. веку, док су папе и даље уз претњу изопштењем осуђивале „неправедни обичај“ (Schiappoli 1938, 149–157), на двору француског краља Анрија II (1547–1559) још се говорило да „оно што је избачено на обалу по праву свих народа припада владарима који владају тим обалама“ (према: Verzijl 1972, 84). У ствари, право бродолома нестало је тек постепено током 17. и 18. века, када су се европске државе једна по једна коначно одрекле његове примене према свим чиниоцима, како домаћим тако и страним (S. Matysik 1950, 217–233; Verzijl 1972, 85–86).

2. ПОДАЦИ О ПРАВУ БРОДОЛОМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Право бродолома је очигледно представљало веома дубоко укореењу и дуготрајну појаву која је оставила бројне и разноврсне трагове широм Европе и средоземног басена. Неколико таквих трагова тиче се и њеног присуства на простору средњовековне Србије. Ипак, иако су релевантни подаци одавно објављени у збиркама изворне грађе, па и примећени у бројним научним радовима, њихова историографска обрада свела се на узгредне напомене о појединачним поменима права бродолома и случајевима његове примене, без покушаја да се они прикупе и обраде као сведочанства о једној јединственој појави у историји средњовековне Србије и њеног права.¹²

Најранији забележени – и уједно најбоље документовани – случај примене права бродолома у средњовековној Србији односи се на несрећу коју је, по свој прилици 1308. или почетком 1309. године, претрпела једна млетачка галија, вероватно негде у Бокоторском заливу или непосредно испред њега, на простору приморске области Зете која се још од последњих деценија 12. века налазила у саставу српске државе под владарима из династије Немањића. Главно сведочанство о том догађају пружа писмо које је 10. маја 1309. млетачки дужд Пјетро

¹² Као карактеристични примери могу се издвојити потпун изостанак права бродолома у синтези *Историја српског права у немањићској држави* Теодора Тарановског (1931, 1935) и његови узгредни помени без икакве шире контекстуализације у *Лексикону српског средњег века* (Ђирковић, Михаљчић 1999, 174, 806).

Градениго насловио српском краљу Стефану Урошу Милутину (1282–1321) (Ljubić 1868, 239; Valentini 1967, 8–9). Дужд је најпре саопштио да је од припадника племићких родова Контарено и Барбо, власника страдалог брода¹³, сазнао да је краљ, поступајући према молби коју му је дужд раније упутио, предузео мере да се врате „добра спасена из бродолома“, то јест да је по својим изасланицима наложио „епископу Светог Михаила, код којег су се налазиле ствари и роба спасени из поменутог бродолома“, да их врати изасланику оштећених Млечана. Према дуждевим речима, млетачки изасланик се потом, уз нарочито залагање „светлог господина сина вашег“, споразумео с „реченим епископом“ – то је заправо био старешина Зетске епископије аутокефалне српске православне архиепископије са главним седиштем у манастиру Светог Михаила на Превлаци, југозападно од града Котора¹⁴ – да се уместо повраћаја изврши надокнада у висини 4.000 млетачких гроша за све спасене ствари. Међутим, након што је на том месту застао да изрази захвалност српском владару на предузетим мерама, дужд га је у наставку упознао са неповољним обртом који је уследио. Епископ је на име надокнаде млетачком представнику предао живу стоку чија је вредност процењена на 1200 гроша, али се приликом продаје за њу једва добило 700 перпера српског новца кованог у руднику Брсково, „који је много мање вредности него што су наши млетачки гроши“.¹⁵ Наглашавајући да су тиме „наши Млечани“ претрпели немалу штету, дужд је најзад, да им се не би „из неправедних разлога штета на штету додавала“, замолио српског владара да се постара да цео преостали износ надокнаде буде исплаћен изасланику оштећених Млечана Оливерију Купу у млетачким грошима или у стварима које по праведној процени вреде одговарајући износ у тој валути.

Према напмени забележеној уз сачувани препис овог писма, истог дана је састављено писмо сличне садржине за „светлог и величанственог господина сина преузвишеног господина краља Уроша“, то јест

¹⁴ У то време, у венецијанској даљинској поморској трговини још су коришћене приватне галије које су за своје потребе градиле и опремале поједине породице или трговачка друштва, али већ од 1329. године одлуком млетачких власти коришћени су државни бродови чије су услуге изнајмљиване заинтересованим трговцима на лицитацији (Lane 1973, 129–131).

¹⁵ Манастир и његово властелинство, познато као Светомихољска метохија, често су били предмет истраживања (Stjerčević 1930, 325–335; Божић 1957, 83–121; Јанковић 1985, 164–169).

¹⁶ Управо из 1309. године потиче један податак према којем је однос млетачког сребрњака-гроша према одговарајућем новчићу краља Милутина на неутралном угарском тржишту износио 1:1,125 (Иванишевић 2001, 41).

Милутиновог сина Стефана, будућег српског краља Стефана Дечанског (1321–1331) – он је 1309. године управљао приморским областима српске државе као очев намесник и његово учешће у постизању споразума о надокнади штете већ је истакнуто у писму упућеном Милутину. Осим тога, са истим датумом сачуван је и текст дуждевог писма трећем значајном политичком чиниоцу на простору где се бродолом одиграо – властима Котора, тада самоуправне комуне под врховном влашћу српског краља (Синдик 1950).¹⁶ Осим што прецизира да се бродолом догодио у области Котора (*super Catarum*), то писмо на готово истоветан начин излаже заплете у вези са надокнадом штете од зетског епископа и позива Которане да се заузму да изасланик Купо добије остатак надокнаде у млетачким грошима или стварима одговарајуће вредности „како речени наши поданици, који су реченим догађајем веома оштећени, не би ради тога трпели и додатну штету“ (Ljubić 1868, 239–240; Valentini 1968, 9–10).

Један познији податак ипак сведочи да млетачки захтеви тада нису повољно решени. У јулу 1318. године тадашњи дужд Ђовани Соранцо искористио је боравак Милутиновог изасланика у Венецији како би му поднео меморандум о штетама које су млетачки поданици претрпели „у краљевству реченог господина краља“ (Ljubić 1868, 299; Valentini 1968, 17–18). Већ на првом месту наведен је на случај галије Контарена и Барба „натоварене трговачком робом и житом, која се још пре дужег времена услед непогоде насукала на копно, а да притом није разбијена, код луке и дистрикта Котора¹⁷, који припадају држави тог господина краља, да би је потом у потпуности опљачкали Которани, поданици истог господина краља“. У меморандуму је истакнуто да је пљачком причињена штета од преко 8.000 перпера те да је изасланик оштећених Оливерио Купо постигао споразум према којем је штета „преко трошкова (*ultra expensas*)“ утврђена на 4.000 млетачких гроша. Од тога му је одмах дато 800 перпера у стоци, али му је више од 200 украо његов

¹⁷ Пада у очи да је дужд писмо насловио на „конзуле Котора“. Колегијум конзула као званичника са улогом судија и комуналних правобранилаца забележен је у Котору у 12. веку, али се након тога они више не помињу, а њихову функцију преузимају судије (Гогоћ 2018, 94–96, 263–264). С обзиром на то, чини се да је у дуждевом писму израз највероватније искоришћен као општи назив за судског функционера.

¹⁸ Употреба предлога „код“ (*apud*) као да одражава недоумицу поводом тога да ли се место бродолома налазило у границама которског дистрикта. Притом се није морало радити о недостатку података о тачном месту бродолома већ о нејасном правном статусу тог места јер је которска комуна сматрала простор који је заузимала Светомихољска метохија делом свог дистрикта (Божић 1957, 92–95; Антоновић 2003, 199–209).

пратилац, док му је остатак отет пре него што је напустио краљевство. Услед тога, закључио је дужд, његови поданици су још од тада остали тешко оштећени, па је позвао српског владара да, као што је обећао, надокнади штету „како би се сачували љубав и братство између господина краља и његових и господина дужда и његових поданика, јер господин дужд не може да им ускрати њихово право“.

Након овог млетачког поднеска више нема вести које би се могле повезати са случајем галије Контарена и Барба, тако да његов епилог остаје непознат. Ипак, исказана спремност српског владара да ублажи последице примене права бродолома, чак и ако је у конкретном случају била само декларативна, па и неискрена, преточена је током наредних неколико деценија у више наврата у позитивне правне прописе. Први такав пример је повеља којом је 25. марта 1326. године Милутинов син Стефан, тада већ у улози врховног српског владара, уредио питања заштите и надокнаде штета за трговце из суседног Дубровника као најзначајнијој скупини страних пословних људи који су деловали на простору Србије (Порчић 2007, 20–22; 2017, 199–200). Пошто се најпре позабавио штетама на копну, Стефан се осврнуо и на поморски саобраћај: „Ако им се негде деси да им се лађа разбије на мору при земљи краљевства ми, нека за оном лађом не посеже нико од властеле краљевства ми, ни од великих ни од малих. Ако им се онде начини некаква штета, нека им плате околна села или град који је ту. Ако ли им не плате, нека им краљевство ми плати из моје ризнице.“ При том, у санкцији истог документа, за коју се изричито наводи да важи и за штете нанете лађама, прописано је да прекршиоци „приме гнев и наказаније од краљевства ми и да плате краљевству ми 500 перпера“.

У време када им је Стефан Дечански издао ову повељу Дубровчани су признавали млетачку врховну власт, па би се могло помислити да су њене одредбе важиле и за Млечане. Ипак, када је петнаестак година касније уз српску обалу страдала још једна млетачка лађа, власти из Венеције су се ради надокнаде штете поново морале обратити српском владару, Стефановом сину Стефану Душану (1331–1355). Овога пута није сачувано писмо млетачког дужда већ одговор српског краља.¹⁸ Душан је најпре ставио до знања „да је о бродоломима који се догоде у лукама наше области у нашем краљевском праву и у нашем роду (in postra rporagine) утврђено да свако и све од добара, то јест, робе из речених бродолома нужно припада нашој краљевској особи“, али је

¹⁸ Писмо је написано „у нашем краљевском двору 22. маја“. Година није наведена, нити се може поуздано утврдити. Расположиви препис потиче из 1341. године, али чини се да је писмо морало настати раније, вероватно 1340. (Митровић, Кисић Божић 2018, 14–15; Порчић, Исаиловић 2019, 226–228).

одмах додао да се тога према дужду и Венецији неће придржавати, „као што слично без сумње очекујемо и од ваше достојности“. Сходно томе, затражио је од дужда да му пошаље људе од поверења којима ће „без одлагања надокнадити одговарајући рачун за оно што је почињено приликом бродолома који се недавно догодио у нашој области и за однете ствари“.

Одрицање српских владара од права бродолома према оба главна поморска „суседа“ – Венецији и њој потчињеном Дубровнику – коначно је правно обједињено 20. септембра 1349. године. Тог дана је Стефан Душан, тада већ са титулом цара, након преговора са тројицом дубровачких и једним млетачким изаслаником издао своју „велику“ повељу Дубровчанима (Јечменица 2012, 38–43; Порчић 2017, 249–253), која се у склопу његове шире законодавне активности може посматрати и као својеврсна кодификација правних норми које су постојале у српско-дубровачким односима. Наступајући и у име свог малолетног сина и престолонаследника краља Уроша, српски цар између осталог објављује: „Ако се разбије лађа млетачка или дубровачка, што утече у земљу царства ми и краљеву нека се не узме ништа – нека је слободно.“ Могући подстицај да се та одредба уврсти у велику повељу открива једна ставка из истог дана закљученог споразума о исплати царевих заосталих дуговања према Дубровчанима: „И још им је царство ми дужно за лађу која се у Зети разбила, па је узела госпођа царица, 1600 млетачких перпера“ (Јечменица 2012, 49–50; Порчић 2017, 254–255). Мада ближе околности тог случаја нису познате, помињање бродолома и одштете, у спрези с чињеницом да је Душанова супруга царица Јелена заиста добила од супруга одређена права и поседе у зетском приморју (Ђирковић 1970, 75), несумњиво указују на још један случај примене права бродолома.¹⁹

Заједно са остатком диспозиције Душанове велике повеље из 1349, одредба о бродолону поновљена је у практично неизмењеном облику у потврди дубровачких повластица коју је издао његов наследник цар

²⁰ Насупрот томе, није извесно да ли под право бродолома треба подвести и један случај који је пред српским царем приликом преговора 1349. године покренуо млетачки изасланик. Реч је о „штети“ коју је „једном Млечанину на некој лађи (in quadam navi) у области Валоне“ нанео Јеленин брат и Душанов намесник у приобаљу јужне Албаније деспот Јован Комнин Асен. Иако се у литератури често наилази на тврдњу да се радило о примени права бродолома (Solovuev 1934, 180–187; Божилов 1985, 180; Порчић 2017, 61), текст извора не пружа јасне наговештаје у том правцу, па је сасвим могуће да је та штета, на име које је у пролеће 1350. године Душанов изасланик властима у Венецији исплатио 1120 перпера одштете, настала и услед неког другог вида сумњиве или неоправдане заплене (Ljubić 1872, 176, 178).

Урош 25. априла 1357. године (Чернова 2013, 80–87; Порчић 2017, 274–277).²⁰ Међутим, већ наредне године политички и правни контекст у којем су ови документи настали озбиљно је нарушен пошто је Венеција, после пораза у рату с Угарском, била приморана да се одрекне свих својих поседа на источној јадранској обали, укључујући и Дубровник. С друге стране, још пре него што се владарска лоза Немањића угасила Урошевом смрћу крајем 1371. године, Српско царство је захватио процес распадања на већи број практично независних политичких целина под влашћу обласних господара. Ипак, и у тим измењеним околностима главни основ за уређивање односа између Дубровника и нових властодржаца на српском политичком простору остала је Душанова велика повеља, што је пружио снажан подстицај да одредбе о праву бродолома уђу и у потоње документе којима су ти односи уређивани. Најранији примери таквих одредаба јављају се у документима припадника породице Балшић, која је загосподарила знатним деловима јадранског приобаља некадашње немањићке државе у Зети и Албанији. У повељи издатај 24. априла 1385. године, тадашњи предводник породице Балша II прописао је да у случају бродолома дубровачке лађе „у мојој земљи, никоме није дозвољено да нешто узме или задржи“, при чему је прекршиоцима ове и других одредаба из документа забрањено казном од 500 перпера и правним статусом издајника (Рудић 2012, 102–103). Убрзо потом, 27. јануара 1386. године, његов синовац и наследник Ђурађ II изразио је исто начело са више појединости: „Ако се негде деси да се разбије ваша лађа на мору или на реци у мојој земљи, нека за том лађом нико не посеже од моје властеле, ни од великих ни од малих, него нека су слободни људи и имовина што се може извадити из мора. Ако ли им неко нешто узме, ја ћу платити од моје ризнице“ (Премовић 2016, 146–148).

Већ у јануару 1387. године одредбе о праву бродолома нашле су се и у повељама које су Дубровчанима издали најмоћнији српски обласни господар кнез Лазар и његов сусед, зет и подложник Вук Бранковић (Младеновић 2003, 191–200; Шуица, Суботин–Голубовић 2010, 100–104). Уобличени изричито као потврде, то јест обнове одговарајућих прописа из немањићког времена, ти примери су посебно занимљиви јер се тичу властодржаца чији су се поседи налазили далеко од морске обале, што би могло да значи да је укључивање одредаба о праву бродолома било само одраз високог уважавања немањићког правног наслеђа и тежње ка његовом опонашању чак и када за то није било

²¹ Једине разлике су у изостављању краљевске титуле, која 1357. године више није била актуелна, и у промени реда речи у завршном делу одредбе.

практичног оправдања. Ипак, кнез Лазар је у то време имао основа да претендује и на неку врсту опипљивог врховног ауторитета над српским приморјем јер је Ђурађ II Балшић – баш као и Вук Бранковић – био ожењен једном његовом кћерком. Из тог разлога, одредбе о праву бродолома у Лазаревом и Вуковом документу срочене су донекле различито – док кнез каже: „Ако се разбије лађа дубровачка у приморју, у владанију господства ми, онај закон који је важио о томе код раније господе и код цара Стефана тај закон да важи и сада“, у Вуковој исправи уместо „у владанију господства ми“ стоји „за оно што утече у моју земљу“.²¹

Исте одредбе поновљене су у повељама које су у децембру 1405. године Дубровчанима издали наследници кнеза Лазара и Вука Бранковића – Лазарев син Стефан, који је у међувремену понео титулу деспота (Младеновић 2007, 43–51; Веселиновић 2011, 155–161), и Вукова удовица Мара, Стефанова сестра, са тројицом својих синова.²² Мада у то време ни једни ни други нису имали неког опипљивог политичког присуства у приморју, док су им међусобни односи били непријатељски, формулације из 1387. године практично су остале непромењене, изузев што су међу „ранијом господом“, уз цара Душана, сада поименично наведени и покојни утемељивачи моћи двеју породица. Ипак, догађаји који ће уследити довешће до тога да одредба о праву бродолома најзад поново добије практичан смисао. Најпре је између Лазаревића и Бранковића постигнуто измирење према којем је деспот Стефан узео свог синовца Ђурђа Бранковића за најближег сарадника и наследника на челу Српске деспотовине, да би затим последњи господар области Балшића Балша III на самрти предао своје поседе у приморју деспоту Стефану. На тај начин, када су Дубровчани у децембру 1428. године затражили од Ђурђа Бранковића да им у својству новог владара Српске деспотовине потврди раније повластице, поново је постојала јединствена српска држава која је обухватала и део јадранске обале. То

²² Док се у решењу из Вукове повеље практично преписује одговарајући израз из Велике повеље цара Душана, Лазарево опредељивање за израз „владаније“, који Немањићи нису употребљавали, као да ипак пре има циљ да се означи нека конкретна правно-политичка ситуација него да се просто симболично подражавају немањићки узор. Посебно о природи Лазаревог „владанија“ у приморју и његовом односу са Ђурђем Балшићем расправља Милош Благојевић (1985, 97–114). На друга мишљења о том питању упућује Срђан Рудић (2021, 74). Упоредну анализу ових докумената са становишта хијерархијског односа између двојице властодржаца нуди Марко Шуица (2010, 217–232).

²³ За повељу Бранковића још су референтна старија издања (Miklosich 1858, 269–272; Стојановић 1929, 151–154).

је омогућило Ђурђу не само да понови одредбу о праву бродолома него и да прецизира да је реч о бродоломима који би се догодили „у области господства ми“ (Miklosich 1858, 352–355; Стојановић 1929, 11–21). У том истом облику, ова одредба је увршћена и у потврду повластица коју је Ђурађ издао Дубровчанима 17. септембра 1445. године (Miklosich 1858, 433–437; Стојановић 1929, 11–21). Био је то уједно и последњи помен права бродолома у документима владара средњовековне Србије пре њеног нестанка под освајачким налетом Османског царства.

У међувремену, у односима српских владара са Венецијом, из којих је потекла већина најранијих сведочанстава о праву бродолома у српској средини, после 1357. године та појава се више не може јасно уочити. Наравно, Млечани су наставили да плове Јадранским морем и након што су 1358. потиснути са његове источне обале, па је у новембру 1385. године забележено да су упутили свог племића Франческа Корнара као амбасадора „властима (regimina) Склавоније“ са задатком да „издејствује повраћај робе и ствари са једне коке (врста лађе – прим. аут.) која је недавно доживела бродолом у оним крајевима“ (Ljubić 1874, 225).²³ Пошто су Млечани Склавонијом називали све словенским живљем насељене области у залеђу источне јадранске обале (Динић 1978, 34–35; Zett 1998, 215–219), не може се са сигурношћу тврдити да се радило о неким од „власти“ са простора некадашњег Српског царства, утолико пре што је у то време фрагментацијом на осамостаљене локалне чиниоце било захваћено и јадранско приобаље Угарске, у којој је 1382. године умро моћни краљ Лајош I. Уосталом, Млечани су искористили такву ситуацију да започну обнову својих позиција на источној обали Јадрана, у оквиру које ће до 1420. године под њихову власт dospети велики део Далмације, али и зетског приобаља, у којем су убрзо дошли у непосредан додир са владарима Српске деспотовине. Ипак, иако су ти додори довели до закључивања неколико споразума и уговора, право бродолома у њима није поменуто.

Међу „властима Склавоније“ којима је Венеција намеравала да се обрати поводом бродолома из 1385. године могао се налазити и тадашњи владар Босне Твртко I (1353–1391). Пошто је у првој половини 14. века започела ширење ка југу, Босна је у последњим годинама Тврткове владавине контролисала делове јадранске обале у Далмацији и Боки которској. Такође, Твртко је 1377. узео титулу краља Срба и Босне, почевши да се представља као баштиник и настављач немањићких

²⁴ Истовремено, двојици племића је поверено да приме и попишу робу која буде враћена, док је капетанима ратних бродова наређено да се постарају о превозу враћених ствари у Венецију.

традиција (Ћирковић 1964b, 343–357). Упркос томе, у повељама које су он и потоњи босански владари издавали Дубровчанима нису преузете из наслеђа српско-дубровачких односа одредбе о праву бродолома. Таквих одредаба нема ни у повељама које су Дубровчанима издавали босански обласни господари који су већ од краја 14. века све самосталније владали великим деловима босанске државе. С обзиром на то, посебно је занимљиво да се најпознији у овом истраживању пронађени пример примене права бродолома односи управо на њих, утолико пре што је обрнута и уобичајена расподела улога према којој су поморски чиниоци попут Венеције и Дубровника тражили укидање тог права од господара области у јадранском приобаљу и залеђу. Наиме, у марту 1457. године изасланик босанског великаша херцега Стефана Вукчића Косаче пренео је властима у Венецији жалбу свог господара на поступке њихових представника у Далмацији након што се једна лађа у херцеговој служби са посадом састављеном од његових и млетачких поданика насукала на морску хрид у области Сплита (Ljubić 1891, 104–105). Пошто је лађа била празна, морнари су са ње покупили опрему и пребацили се барком на острво Хвар, рачунајући да ће тамо бити безбедни. Међутим, најпре им је млетачки кнез Хвара одузео опрему и продао је за свој рачун, да би затим млетачки кнез Сплита послао људе који су раставили насукану лађу и њену грађу однели кнезу. Иако је херцег Стефан нагласио да се не жали толико због лађе, „јер то је мала ствар“, већ због „срамоћења и ниподаштавања“ свог господског статуса, власти у Венецији су одговориле да ће кнежеве Сплита и Хвара укорити и наложити им да надокнаде вредност свега што су узели из бродолома.

3. БРОДОЛОМ КАО ПРАВНО ПИТАЊЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Упркос томе што најранији у овом истраживању пронађени подаци о присуству права бродолома у средњовековној Србији потичу с почетка 14. века, сасвим је извесно да је тај обичај био познат и примењиван знатно раније. На то пре свега упућује порука краља Душана млетачком дужду да је право на имовину спасену из бродолома утврђено „у нашем роду“ као део владарских права (*nostris regalis iuris ac in nostra propagine constitutum esse*). Тај исказ очигледно подразумева дуго трајање и дубоку укорененост овог обичаја, али и постојање једног тренутка у којем су српски владари узели право бродолома за себе, било његовим „увозом“ у српску државу или, што је далеко вероватније, „присвајањем“ обичаја који је у њеним приобалним крајевима већ постојао. Када је тачно тај тренутак наступио, није могуће утврдити, мада је скоро извесно

да се то десило пре случаја бродолома галије Контарена и Барба из 1308/9. године, будући да су се Млечани том приликом за повраћај одузетих ствари непосредно обратили тадашњем српском владару краљу Милутину, док се у поступку повраћаја који је уследио јасно може пратити деловање механизма владарске власти, како преко изасланика упућених с двора тако и преко Милутиновог сина Стефана у улози сталног владаревог намесника у дотичној области. У сваком случају, регална природа права бродолома недвосмислено долази до изражаја већ у повељи Стефана Дечанског из 1326. године, у којој владар најпре забрањује да ствари из бродолома „при земљи краљевства ми“ присваја неко „од властеле краљевства ми, ни од великих ни од малих“, а затим прописује и казне и предвиђа надокнаду из своје благајне.

Регална природа права бродолома није долазила у питање ни касније, што делује сасвим разумљиво када је реч о владарима Српске деспотовине, али може бити необично за раздобље непосредно након распада државе Немањића, када су улогу врховне власти преузели обласни господари невладарских титула и ранга. Код Балшића се, на пример, понавља став изражен у повељи Стефана Дечанског да мимо воље носиоца највише власти право бродолома не може примењивати „нико“ (1385), то јест „нико од властеле, ни од великих ни од малих“ (1386), и да је надокнада штета које би странци по том основу претрпели његова одговорност. У случају кнеза Лазара се чак може рећи да регална природа права бродолома тежи издизању на ниво теоријског начела, с обзиром на, ако не сасвим теоријску, онда у најбољем случају посредну природу Лазареве власти на простору где је то право било практично примењиво. На први поглед може деловати да такве претензије нема једино Вук Бранковић јер се он врло прецизно обавезује само на повраћај оне имовине која би из бродолома у приморју „утекла“ у његову земљу. Међутим, ако се из те формулације уопште може ишчитати неки јасан правни став²⁴, онда је то можда схватање о врховном праву властодршца на располагање имовином нарочитог правног статуса која се затекне у границама његове власти, чак и ако се догађај којим је та имовина стекла нарочит статус догодио изван тих граница. У ствари, када се све сабере, очигледно снажно присуство схватања о регалној природи права бродолома у тим за њега необичним, па и неповољним околностима у најмању руку јасно показује да је оно својим повезивањем са владарима из династије Немањића постало неизоставан део слике сувереног властодршца, чијем су подражавању њихови епигони из реда обласних господара свесрдно тежили.

²⁴ Наиме, цео израз „што утече у моју земљу“ делује као да је непосредно преузет из Велике повеље цара Душана.

Упоредо са схватањем о регалној природи права бродолома, подаци о његовом присуству у средњовековној Србији недвосмислено потврђују и појаву његовог преношења на непосредне поседнике обала на којима би остаци бродолома завршили, као што је то био случај на феудалним схватањима прожетом Западу. Након бродолома из 1308/9. године ствари су присвојили титулари обале на коју су оне избачене – зетски епископ и, како су оштећени Млечани касније тврдили, „Которани“, то јест грађани которске комуне.²⁵ Исто тако, у случају бродолома „у Зети“, чије су последице разрешаване 1349. године, ствари је присвојила царица Јелена, као носилац права и поседа на том простору. У оба наврата се стиче утисак да су ти чиниоци имали сваку намеру да задрже присвојене ствари и да у томе не би имали никаквих сметњи од владара да се нису појавили захтеви првобитних власника за повраћајем.²⁶ Уосталом, саме забране „властели великој и малој“ које су изрицане у одредбама о укидању права бродолома под Немањићима и Балшићима као да указују на то да су у околностима када је то право примењивано на уобичајен начин његови непосредни вршиоци (и уживаоци) неретко били управо припадници те друштвене скупине.²⁷

Право бродолома било је, дакле, у средњовековној Србији регално право које се могло уступати владаревим поданицима чији су поседи испуњавали природне предуслове за његову примену. Међутим, као што се види из предочених података, али и из упоредних примера широм Европе и Средоземља, његова примена се могла и укинути, односно ограничити. О његовом укидању према сопственим поданицима, које је на Западу неретко представљало први корак у вишевековном процесу постепеног одустајања од његове примене, док се у Византији подразумевало као део римског правног наслеђа, у Србији нема никаквих вести. Уместо тога, расположива изворна сведочанства тичу се

²⁶ О правима која је которска комуна полагала на земљиште Светомихољске метохије, на чијој се обали бродолом очигледно догодио, видети нап. 14 и 17.

²⁷ У случају из 1308/9. године чак се може закључити да „повраћај“ (*restitutio*) који су Млечани тражили више није био ни могућ јер је у потоњим преговорима нуђена само надокнада. Вероватно се радило о томе да је товар жита са лађе – која је, како се испоставило, избачена на обалу без оштећења трупа – сразмерно брзо потрошен или на други начин „обрађен“ тако да га је било тешко поново прикупити.

²⁸ С тим у вези може се скренути пажња и на понашање представника млетачке власти на Хвару и у Сплиту према насуканој лађи и поморцима у служби херцега Стефана – први је на територији која му је поверена у суштини применио право бродолома према бродској посади, а други према остацима брода који се, колико се може утврдити, насукао унутар граница сплитског дистрикта.

искључиво додиром са два страна чиниоца – Венецијом и Дубровником – који су спадали у ону скупину заједница окренутих поморској трговини чији су интереси били главни покретачи процеса сузбијања права бродолома широм континента. Ипак, иако ограничена на странце и поморце²⁸, та сведочанства омогућавају да се уочи и бар донекле расветли примена два основна приступа – једнократног и општег споразумног – док за постојање трећег, законодавног, који је посведочен у више држава тог доба, нема изворне потврде.

За једнократни приступ, то јест постизање споразума о повраћају или надокнади одузете имовине у појединачном случају, сразмерно богато документован пример је бродолом галије Контарена и Барба из 1308/9. године. Пошто у то време очигледно није постојао некакав општи споразум о праву бродолома између српске и млетачке стране (у супротном, Млечани би га у својим поднесцима свакако поменули), овде и није била реч о ограничавању или сузбијању тог права него о чину суверене владарске милости којим се у датом случају из неког вишег интереса мимо тог права излазило у сусрет молби оштећене стране. Притом, судећи према току и епилогу целог случаја – о којима, додуше, расположиви подаци потичу искључиво са млетачке стране – чини се да тај интерес није био нарочито снажан. Наиме, иако извор каже да је српски краљ наложио (*mandavit*) повраћај узетих ствари, услови тог повраћаја постали су предмет посебних преговора, а потом и споразума између изасланика оштећених Млечана Оливерија Купа и зетског епископа као непосредног извршиоца права бродолома. Према том споразуму, Купо је пристао да се од штете надокнади тек (можда) нешто више од половине, то јест 4.000 гроша, иако се каже да је та штета нанета „пљачком и отимачином (*derobacione et spoliacione*)“.²⁹ Штавише, он је пристао да одмах прими само мањи део надокнаде (30%), и то у стоци, након чега се најпре суочио с чињеницом да је та стока на тржишту донела скоро двоструко мање новца него што је процењено, а онда је остао и без те зараде услед крађе и отимачине – све то упркос налогу српског владара и непосредном залагању владаревог сина да се изврши повраћај.

²⁹ С обзиром на то да је српска средњовековна држава обухватала (у променејивој мери) и обале пловних река и језера, приметна је оскудица података о примени права бродолома на воденим површинама те врсте – једино Ђурађ II Балшић помиње могућност да се лађа разбије „на реци у мојој земљи“, несумњиво због тога што је био господар области око реке Бојане, која је својим кратким али пловним током спајала Јадранско море са облашћу града Скадра.

³⁰ Укупна штета по том основу – дакле, не од самог бродолома – процењена је на 8.000 „или више“ перпера, што износи око 7.100 „или више“ гроша.

Осим самог поступка, у овом неуспешном и чак помало фарсичном покушају ублажавања последица примене права бродолома могу се издвојити још три момента од општијег значаја. Први је упадљиво истицање у млетачким молбама за повраћај одузетих ствари мотива „додавања штете на штету“, који је представљао један од најраспрострањенијих аргумената критике права бродолома као „неправедног обичаја“ који додатно унесређује већ унесређене. Друго, у опису споразума о надокнади штете који је забележен 1318. године, за утврђену суму од 4.000 гроша каже се да је то износ „преко/мимо трошкова (*ultra expensas*)“, што отвара питање да ли је разлика између укупне вредности узетих ствари и утврђене суме за надокнаду можда обрачуната – у целини или делимично – као трошак на име награде за оне који помогну у спасавању ствари из бродолома, која је успостављена у византијском праву. Мада изворни текст не пружа довољно основа за такав закључак, већ је поменуто да су одредбе о таквим наградама биле широко распрострањене на Јадрану у то доба.³⁰ Најзад, нарочиту пажњу привлаче завршне речи о овом случају у млетачком меморандуму из 1318. године. Ту се, након још једног позива српском владару да изврши обећану надокнаду, додаје да би то било неопходно за очување „љубави и братства“ између поданика двеју страна јер, у супротном, дужд неће моћи својим оштећеним поданицима да „ускрати њихово право“. То је, у ствари, била лепо срочена претња применом репресалија, још једног „неправедног“ средњовековног правног обичаја према којем су заједница или појединци који би претрпели штету од припадника неке друге заједнице имали право да ту штету намире пленидбом имовине сваког припадника те заједнице који им дође под руку (Ћирковић, Михаљчић 1999, 249; Порчић 2008). Иако нису олако коришћене због опште несигурности коју су уносиле у трговинске токове и опасности од ескалације у озбиљније сукобе, репресалије су биле моћно средство за приморавање на надокнаду штете. Као такве, оне су имале запажену улогу и у сузбијању права бродолома на простору Европе и Средоземља, па се њихово помињање у овом примеру потпуно уклапа у тај образац.³¹

³¹ Видети код нап. 8.

³² Чини се да би било основано претпоставити да су управо због претње репресалијама Млечани у меморандуму 1318. као главне виновнике пљачке галије Контарена и Барба означили Которане, иако су 1309. године, након што се догађај збио, тврдили да се опљачкане ствари налазе код зетског епископа. Наиме, Которани су због својих сразмерно обимних и разгранатих трговачких послова били неупоредиво погоднија мета за примену тог механизма него зетски епископ и његови подложници.

Пример галије Контарена и Барба посебно добро показује недостатке једнократног приступа. У суштини, његова делотворност је потпуно зависила од добре воље и способности владара да се у датом случају у корист странаца одрекне једног свог, из његовог угла гледања, сасвим легалног и легитимног регалног права које је, штавише, обично било легално и легитимно уступљено неком његовом поданику. Много већу сигурност уливало је уређивање тог питања општеважећим и дугорочним споразумима. Мада је понекад право бродолома било једини предмет споразума и уговорног документа који је из њега происходио, далеко чешће су одредбе о том питању увршћиване у споразуме шире садржине. У погледу саме садржине одредаба, распон могућих решења кретао се од простог јемства личне и имовинске безбедности бродоломника, то јест забрањивања да им се наноси штета, преко успостављања механизма за надокнаду штета које би ипак биле нанете, до утврђивања казни за оне који би одредбе прекршили или пак награда за оне који би помогли у спасавању ствари.

У српској пракси, садржински је најиздашнији већ први случај када се једна таква одредба јавља – повеља Стефана Дечанског Дубровчанима из 1326. године. У њој је забрана „властели великој и малој“ да „посежу“ за разбијеним дубровачким лађама најпре пропраћена наметањем обавезе најближим селима или граду да надокнаде причињену штету према начелу које је у средњовековној Србији било познато као приселица (Благојевић 1971, 165—166, 175–188), а у случају да то не уроди плодом, и обавезивањем самог владара да изврши надокнаду из своје ризнице. Уз то, мада се подразумевало да ће се владар, ако буде морао да надокнаду изврши из своје ризнице, након тога постарати да у своју корист наплати штету од села, града или непосредних виновника, повељом су предвиђене и додатне казне за прекршиоце – 500 перпера и владарева немилост исказана изразом „гнев и наказаније“.³² У ствари, с обзиром на то да је одредба о праву бродолома у Великој повељи Стефана Душана из 1349. године далеко сажетија и сведена на забрану узимања ствари и потврду постојећег имовинског права („нека се не узме ништа – нека је слободно“), чини се извесним да се под „законом“ о бродолому на који ће се почев од 1387. године позивати све повеље Лазаревића и Бранковића, описујући га као „закон који је важио о томе код раније господе и код цара Стефана“, подразумевало управо решење забележено у повељи Стефана Дечанског. На то би указивале и одредбе о бродолому у повељама Балшића – она из 1385. своди се, као и Душанова, на забрану узимања

³² Значење тог израза разматрали су Тарановски (1931, 37–38) и Владимир Мошин (Мошин 1954, 30–32).

ствари, али се у оној из 1386. године понавља (делом чак дословно) садржина одредбе коју је 60 година раније издао Дечански, изузев што је из ње изостављен део о примени приселице. Уосталом, и случај бродолома на обали Зете чије је остатке присвојила царица Јелена, као једини расположиви конкретан пример из праксе, очигледно је решен у складу са тим „законом“ – додуше, „цар Стефан“ највероватније није применио приселицу ни прописане казне против своје супруге и њенихседа, али се обавезао Дубровчанима да ће им, очигледно из своје ризнице, исплатити надокнаду од 1600 „перпера млетачких“.

Пре него што је Душан 1349. изричито навео да се одредба о бродолому односи на млетачке и дубровачке бродове, то регално право српског владара већ је било укинато у односу на Млечане његовим писмом из око 1340. године. Тај случај је добар пример претварања нечега што је према свему судећи започело као покушај да се издејствује надокнада штете претрпљене у једном конкретном бродолому, попут оног из 1309. године, у трајно укидање права бродолома према једној страниој заједници. При том је посебно је занимљив начин на који је ово учињено – српски владар је најпре млетачком дужду јасно ставио до знања да у својој земљи поседује суверено право бродолома, да би затим једноставно саопштио да према Млечанима то право неће примењивати, понудивши такође да „без одлагања“ надокнади штету нанету у текућем случају. Тиме је цео чин измештен из верског и морално-етичког дискурса о „неправедном обичају“ којим се „додаје штета на штету“ и јасно обележен као израз суверене владарске воље. Штавише, српски владар је самоуверено изразио очекивање да ће се и млетачки дужд понашати на исти начин. Осим што пружа једини у овом истраживању уочени пример тежње српских чинилаца да се у уређивање права бродолома уведе начело реципроцитета, овај иступ најмоћнијег српског краља (и будућег цара) показује у којој је мери право бродолома доживљавано као „господска ствар“ којом властодршци слободно располажу и коју по потреби користе да један другом учине част. Управо у том контексту постаје јаснија и реакција херцег Стефана Вукчића Косаче, који се 1457. године жалио властима у Венецији на примену права бродолома против своје лађе од млетачких кнежева Хвара и Сплита „не због те лађе, јер је то мала ствар и није вредна тога“, већ због тога што су га тиме осрамотили и омаловажили, не понашајући се према њему као према господину.³³

³³ О овом случају у контексту херцегових односа с Венецијом пише Сима Ћирковић (1964а, 230).

4. ЗАКЉУЧАК

Древни правни обичај познат као право бродолома може се пратити у средњовековној Србији од почетка 14. до средине 15. века. Расположиви изворни подаци показују да је он, као и у многим другим државама на простору тадашње Европе и Средоземља, представљао једно од владарских права, које је владар могао примењивати у корист своје ризнице или препуштати оним својим подложницима чији су поседи испуњавали природне предуслове за његову примену. С друге стране, у српској средини је дошла до снажног изражаја и општа тежња да се тај „неправедни обичај“ сузбије, подстакнута утицајем верских и моралних начела, римског права и, нарочито, потребе да се створе што повољнији услови за све уноснију и значајнију трговинску размену. У српском случају, једини видљиви носиоци те тежње су страни чиниоци активни у поморском саобраћају и трговини дуж јадранских обала српске државе – Венеција и Дубровник. У додиру с њима, српски краљеви и цареви из династије Немањића разрадили су правне механизме којима је примена овог обичаја према бродовима поменутих заједница формално укинута, при чему се поново могу уочити многа обележја која су била својствена том процесу у ширем континенталном контексту. Једном успостављени, ти механизми су остали на снази и када су улогу највише власти на српском политичком простору преузели обласни господари, па и касније, у време српских деспота. С обзиром на то, право бродолома се може посматрати као још једна дуготрајна појава која сведочи о суделовању средњовековне Србије у ширим историјским појавама и процесима тог раздобља, али и о особеним начинима на које се то суделовање испољавало, што га препоручује као вредну тему за даља истраживања.

ИЗВОРИ

- [1] Ashburner, Walter. 1909. *Νόμος Ροδίων Ναυτικός. The Rhodian Sea-Law*. Oxford: Clarendon Press.
- [2] Bluhme, Fridericus. 1868. *Monumenta Germaniae historica. Leges IV. Leges Langobardorum*. Hannoverae: Societas Aperiendis Fontibus Rerum Germanicarum Medii Aevi.
- [3] Bogišić, Valtazar, Constantinus Jireček. 1904. *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium.

- [4] Choniates, Nicetas. 1975. *Nicetae Choniatae Historia. Pars Prior: Praefationem et textum continens*, ed. Jan Louis van Dieten. Berlin: De Gruyter.
- [5] Choniatēs, Nicetas. 1984. *O City of Byzantium, Annal of Niketas Choniatēs*. trans. H. J. Magoulias. Detroit: Wayne State University Press.
- [6] Чернова, Мария Александровна. 2013. Хрисовул цара Стефана Уроша Дубровчанам. *Стари српски архив* 12: 79–90.
- [7] Јечменица, Дејан. 2012. Хрисовуља цара Стефана Душана Дубровчанима са два пратећа акта. *Стари српски архив* 11: 33–58.
- [8] La Borderie, Arthur de. 1892. Nouveau recueil d'actes inédits des ducs de Bretagne et de leur gouvernement (XIIIe et XIVe siècles). *Bulletin et mémoires de la Société archéologique du département d'Ille-et-Vilaine* 21: 91–193.
- [9] Ljubić, Sime. 1868. 1872. 1874. 1891. *Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. I, III, IV, X. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- [10] Miklosich, Franz von. 1858. *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Viennae: apud Guilelmum Braumüller.
- [11] Митровић, Катарина, Милица Кисић Божић. 2018. Писмо краља Стефана Душана млетачком дужду Франческу Дандолу. *Стари српски архив* 17: 9–22.
- [12] Младеновић, Александар. 2003. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја.
- [13] Младеновић, Александар. 2007. *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја.
- [14] Порчић, Небојша, Невен Исаиловић. 2019. *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*. Београд: Архив Србије.
- [15] Порчић, Небојша. 2007. Повеља краља Стефана Дечанског Дубровчанима. *Стари српски архив* 6: 19–34.
- [16] Порчић, Небојша. 2017. *Документи српских средњовековних владара у дубровачким збиркама. Доба Немањића*. Београд: Балканолошки институт Српске академије наука и уметности.
- [17] Премовић, Маријан. 2016. Повеља Ђурђа II Страцимировића Балшића Дубровчанима. *Стари српски архив* 15: 143–155.
- [18] Resti, Junius. 1893. *Chronica ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae*, ed. Speratus Nodilo. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium.

- [19] Рудић, Срђан. 2012. Повеља дуке драчког Балше II Дубровчанима. *Стари српски архив* 11: 101–106.
- [20] Stefec, Rudolf S. 2014. Beiträge zur Urkundentätigkeit epirotischer Herrscher in den Jahren 1205–1318. *Nea Rhome. Rivista di ricerche bizantinistiche* 2: 249–370.
- [21] Стојановић, Љубомир. 1929. *Старе српске повеље и писма I–1*. Београд: Српска краљевска академија.
- [22] Шуица, Марко, Татјана Суботин-Голубовић. 2010. Повеља Вука Бранковића Дубровнику. *Стари српски архив* 9: 99–109.
- [23] Valentini, Giuseppe. 1967. *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*. Tomus 1. Panormi: Centro internazionale di studi albanesi.
- [24] Веселиновић, Андрија. 2011. Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима. *Стари српски архив* 10: 151–164.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Антоновић, Милош. 2003. *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*. Београд: Историјски институт.
- [2] Ashtor, Eliyahu. 1983. *Levant Trade in the Later Middle Ages*. Princeton: Princeton University Press.
- [3] Благојевић, Милош. 1971. Оброк и приселица. *Историјски часопис* 18: 165–188.
- [4] Благојевић, Милош. 1/1985. „Владаније“ кнеза Лазара у Приморју. *Зборник Филозофског факултета у Београду* 15: 97–114.
- [5] Божић, Иван. 1957. Село Богдашићи у средњем веку. *Историјски часопис* 7: 83–121.
- [6] Божилов, Иван. 1985. *Фамилијата на Асеневици (1186–1460). Генеалогия и просопографија*. Софија: Българска Академия на Науките.
- [7] Ћирковић, Сима, Раде Михалчић. 1999. *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge.
- [8] Ћирковић, Сима. 1964а. *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*. Београд: Научно дело.
- [9] Ћирковић, Сима. 1/1964б. Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни). *Зборник Филозофског факултета у Београду* 8: 343–370.

- [10] Ђирковић, Сима. 1970. Зета у држави Немањића. *Историја Црне Горе* II/1. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.
- [11] Динић, Михаило. 1978. О називима средњовековне српске државе: Склавонија, Србија, Рашка. 33–43. *Српске земље у средњем веку: историјско-географске студије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- [12] Everard, Judith A. 2000. *Brittany and the Angevins. Province and Empire 1158–1203*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [13] Giannone, Pietro. 1959. Ricerche e documenti sul ius naufragii nell'Italia Meridionale al tempo dei primi sovrani angioini. 283–306. *Studi in onore di Riccardo Filangieri*, Vol. 1. Napoli: L'arte tipografica.
- [14] Гогић, Миљан. 2018. *Политичко и друштвено уређење Котора у другој половини XII и XIII вијеку*. Необјављени рукопис докторске дисертације. Београд: Филозофски факултет.
- [15] Иванишевић, Вујадин. 2001. *Новчарство средњовековне Србије*. Београд: Стубови културе.
- [16] Јанковић, Марија. 1985. *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*. Београд: Историјски институт у Београду – Народна књига.
- [17] Laiou, Angeliki E. 2001. Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades. 157–192. *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, ed. Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh. Washington D.C.: Dumbarton Oaks 2001.
- [18] Lane, Frederic Chapin. 1973. *Venice. A Maritime Republic*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [19] Marlasca Martínez, Olga. 2005. Prohibición de apropiarse de los despojos de un naufragio: diferentes etapas históricas. *Ivs Fvgit* 12: 463–480.
- [20] Matysik, Stanisław. 1950. *Prawo nadbrzeżne (ius naufragii): studium z historii prawa morskiego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- [21] Melikan, Rose. 1990. Shippers, Salvors, and Sovereigns: Competing Interests in the Medieval Law of Shipwreck. *Journal of Legal History* 11: 163–182.
- [22] Mignone, Alfonso. 4/2019. La costituzione navigia di Federico II. L'abolizione dello ius naufragii. *Acqua marina* 16: 24–31.
- [23] Мошин, Владимир. 1954. Сankција у византијској и у јужнословенској дипломатици. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku* 1: 27–51.

- [24] Nicol, Donald. 1989. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*. New York: Cambridge University Press.
- [25] Niitemaa, Vilho. 1955. *Das Strandrecht in Nordeuropa im Mittelalter*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- [26] Penna, Dafni. 2012. *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th–12th Centuries. A Comparative Legal Study*. Den Haag: Eleven International Publishing.
- [27] Порчић, Небојша. 2008. Случај Урса Перклуза. *Историјски часопис* 56: 371–387.
- [28] Purpura, Gianfranco. 2002. Ius naufragii, sylai e lex Rhodia. Genesi delle consuetudini marittime mediterranee. *Annali dell'Università di Palermo* 47: 275–292.
- [29] Rohmann, Gregor. 2019. The Making of Connectivity: How Hamburg Tried to Gain Control over the Elbe (13th–16th Centuries). 207–243. *Merchants, Pirates, and Smugglers: Criminalization, Economics, and the Transformation of the Maritime World (1200–1600)*, ed. Thomas Heebøll-Holm, Philipp Höhn, Gregor Rohmann. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- [30] Rougé, Jean. 1966a. *Recherches sur l'organisation du commerce maritime en Méditerranée sous l'empire romain*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- [31] Rougé, Jean. 1966b. Le droit de naufrage et ses limitations en Méditerranée avant l'établissement de la domination a Rome. 1467–1479. *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à André Piganiol*, Vol. III, éd. Raymond Chevalier. Paris: S.E.V.P.E.N.
- [32] Рудић, Срђан. 2021. *Балшићи – господари Зете*. Београд: Центар за напредне средњовековне студије.
- [33] Schiappoli, Domenico. 1938. Il „Ius naufragii“ secondo il diritto della chiesa. *Rivista del diritto della navigazione* 4: 137–157.
- [34] Синдик, Илија. 1950. *Комунално уређење Котора: од друге половине 12. до почетка 15. столећа*. Београд: Српска академија наука – Научна књига.
- [35] Soloviev, Alexandre. 1934. Un beau-frère du tsar Douchan. *Revue internationale des études balkaniques* 1: 180–187.
- [36] Stjepčević, Ivo. 1930. Prevlaka. *Bogoslovska misao* 18: 318–389.
- [37] Шуица, Марко. 2010. Однос кнеза Лазара и Вука Бранковића у светлу дубровачких исправа из 1387. године. *Стари српски архив* 9: 217–232.

- [38] Тарановски, Теодор. 1931. *Историја српског права у немањихској држави* II. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.
- [39] Verzijl, Jan Hendrik Willem. 1972. *International Law in Historical Perspective IV. Stateless Domain*. Leyden: Sijthoff.
- [40] Villalba Babiloni, Teresa Encarnacion. 2018. Delitos marítimos cometidos tras un naufragio y su responsabilidad penal derivada. 235–241. *PHICARIA. VI Encuentros Internacionales del Mediterráneo. Navegar el Mediterráneo*, ed. María Milagrosa Ros-Sala. Mazarrón: Universidad Popular de Mazarrón.
- [41] Zett, Robert. 1998. Über der Namen Slavonien. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 32: 215–219.

Nebojša PORČIĆ, PhD

Associate Professor, University of Belgrade Faculty of Philosophy, Serbia

THE RIGHT OF SHIPWRECK IN MEDIEVAL SERBIA

Summary

The paper represents the first attempt to specifically and comprehensively explore the right of shipwreck (*ius naufragii*) in medieval Serbia. In the opening section, the wider comparative context is established through an overview of the presence of this legal custom in Europe and the Mediterranean during the ancient and medieval periods. This is followed by a discussion of the available information on its presence in Serbia, which spans the period from the early 14th to the mid-15th century and includes examples both of its exercise and of regulations by which it was abolished in regard to communities focused on maritime trade – Venice and Dubrovnik. The final section is dedicated to the examination of its status as a regal right of Serbian medieval rulers and the circumstances and mechanisms of its abolition regarding Venetian and Dubrovnik ships.

Key words: *Right of shipwreck (ius naufragii). – Middle Ages. – Serbia. – Dubrovnik. – Venice.*

Article history:
Received: 31. 1. 2022.
Accepted: 9. 3. 2022.